

ЗАКОНОДАВЧІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МИКОЛАЄВА 1870-1881 РОКІВ

Статтю присвячено матеріалам Повного Зібрання законів Російської імперії щодо міста Миколаєва періоду запровадження міської реформи. Вирішуються завдання виявлення, підрахунку та анотації законодавчих документів стосовно Миколаєва, співвіднесення одержаних результатів з даними щодо інших міст Херсонської губернії цього ж періоду, а також із законодавчими документами щодо Миколаєва більш ранніх часів.

Ключові слова: законодавчий документ, Миколаїв, місто, Російська імперія, Херсонська губернія, міська реформа.

Статья посвящена материалам Полного Собрания законов Российской империи о городе Николаеве периода городской реформы. Решаются задачи выявления, подсчета и аннотации законодательных документов о Николаеве, сопоставления полученных результатов с данными по другим городам Херсонской губернии этого же периода, а также с законодательными документами о Николаеве более ранних времен.

Ключевые слова: законодательный документ, Николаев, город, Российская империя, Херсонская губерния, городская реформа.

The article is devoted to the materials of Complete Collection of laws of the Russian Empire on the city of Nikolaev of the period of the City reform. There is a decision of the tasks of identifying, counting and annotations of legislative documents about Nikolaev, comparing the results with the data about other towns of the Kherson province of the same period, as well as with the legislative documents about Nikolaev of earlier periods.

Key words: the legislative document, Nikolaev, the city, the Russian Empire, the Kherson province, the City reform.

Важливою складовою джерельної бази з історії Миколаєва є законодавчі документи, що продукувались вищими органами державної влади. Без виявлення та систематизації цих джерел неможливо достатньо глибоко дослідити минуле міста, зрозуміти логіку його розвитку. Найбільш представницьким опублікованим комплексом відповідних джерел є Повне зібрання законів Російської імперії, систематизація матеріалів якого щодо Миколаєва і є метою цієї розвідки.

Зважаючи на обсяги матеріалів, що містяться в Повному Зібранні, доцільно обмежитись відносно невеликим, але вельми важливим в історії всіх міст південноукраїнського регіону проміжком часу. Йдеться про період від затвердження 16 червня 1870 р. Міського положення, що знаменувало початок міської реформи в державі, і до маніфесту 1 березня 1881 р. про воцаріння Олександра III (яким документом, між іншим, починається третє Повне зібрання). За зазначений період Повне зібрання містить 13 431 документ, що зібрано у томах XLV – LV [1].

Зауважимо, що саме через своє непересічне значення матеріали Повного зібрання широко використовуються багатьма дослідниками, які звертаються до минулого Південної України. Як приклади, можна назвати книги «Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861)» та «Одеса у Повному зібранні законів Російської імперії» [2], що містять покажчики документів Повного зібрання з відповідних проблем. Втім, першу книгу присвячено більш ранньому ніж цікавому нам періоду, та й проблематика церковного життя лише частково пересікається з проблематикою історії Миколаєва, а друга книга анотує документи лише щодо Одеси. Тож завдання систематизації матеріалів Повного зібрання законів Російської імперії щодо Миколаєва все ще залишається невирішеним. Між іншим, важливими складовими такого завдання є не тільки виявлення, підрахунок та анотація законодавчих документів щодо Миколаєва, але і співвіднесення одержаних результатів з даними щодо інших міст Херсонської губернії цього ж періоду, а також із законодавчими

документами щодо Миколаєва більш ранніх часів.

З огляду на чисельні вади, неповноту показчиків, матеріали Повного зібрання нами були опрацьовані методом суцільної евристики. Загалом щодо безпосередньо Миколаєва нами виявлено 58 узаконень:

Іменний указ від 29 червня 1870 р. про збільшення штату Миколаївського портового управління (48528) (тут і далі ми наводимо номери документів у Повному Зібранні);

Височайше затверджене положення Військової Ради від 29 серпня 1870 р. про запровадження вільної праці в Миколаївському ракетному закладі (48670);

Іменний указ від 7 жовтня 1870 р. про скорочення штату служителів при Одеському та Миколаївському комендантських управліннях (48775);

Іменний указ від 15 березня 1871 р. про штат управління Миколаївським портом (49358);

Іменний указ від 2 серпня 1871 р. про доповнення тимчасового штату Миколаївського порту (49875);

Іменний указ від 1 жовтня 1871 р. про іменування Чорноморської флотилії флотом, а Головного Командира Миколаївського порту Головним Командиром Чорноморського флоту і портів (49988);

Височайше затверджена 27 жовтня 1871 р. думка Державної Ради про склад спеціальних присутствій з міських справ в Кронштадті, Керчі, Миколаєві і Таганрозі (50070);

Іменний указ від 13 листопада 1871 р. про назви поповок, що будуються в Санкт-Петербурзькому і Миколаївському адміралтействах (50162);

Іменний указ від 20 грудня 1871 р. про посилення додаткового штату військово-морського суду Миколаївського порту (50322);

Височайше затверджена 11 січня 1872 р. думка Державної Ради про склад присутствій з міських справ в Кронштадті, Миколаєві, Таганрозі та Керчі (50402) (причому уточнення думки з цього ж питання від 27 жовтня 1871 р. внесене саме щодо Миколаєва, оскільки там ще не був влаштований комерційний суд);

Іменний указ від 28 лютого 1872 р. про повернення статусу державного закладу приватній майстерні мореплавних інструментів у Миколаєві (50582);

Височайше затверджена 14 березня 1872 р. думка Державної Ради про збільшення кошторису Одеського казначейства, Миколаївського і Таганрозького витратних відділень (50630а);

Височайше затверджений 29 травня 1872 р. штат управління кадрів постійних майстрів і робітників в Миколаївському порті по суднобудівельній та артилерійській частинам (50893);

Іменний указ від 5 червня 1872 р. про розряд по мундиру і пенсії начальника медичної частини Миколаївського портового управління (50939);

Височайше затверджене 11 червня 1872 р. положення про морські юнкерські класи в Миколаєві (50985);

Іменний указ від 19 червня 1872 р. про деякі права головних лікарів морських шпиталів «віддалених в імперії портів» (51011), тобто Миколаївського Херсонської губернії, Бакинського та Миколаївського на Амурі;

Сенатський указ від 28 червня 1872 р. про влаштування комерційного банку в Миколаєві (51044);

Іменний указ від 17 жовтня 1872 р. про запровадження стипендії в Миколаївській чоловічій гімназії (51409);

Височайше затверджене 6 листопада 1872 р. положення про лікарських помічників у шести морських військових шпиталях (51503), включаючи і Миколаївський;

Сенатський указ від 30 листопада 1872 р. про статут Миколаївського товариства взаємного кредиту (51601);

Височайше затверджене 22 грудня 1872 р. положення Комітету Міністрів про зміни статуту жіночого благодійного товариства в Миколаєві (51675);

Сенатський указ від 20 квітня 1873 р. про призначення в Миколаєві третього нотаріуса (52128);

Іменний указ від 8 травня 1873 р. про іменування залізної шхуни, що будувалася в Миколаєві для Чорноморського флоту, «Гонець» (52225);

Сенатський указ від 1 серпня 1873 р. про дозвіл прийняття в залог присутніми місцями і казенними управліннями акцій Миколаївського комерційного банку впродовж другої половини 1873 р. (52543);

Сенатський указ від 1 вересня 1873 р. про прийом у заставу присутніми місцями і казенними управліннями Херсонської губернії білетів Миколаївського комерційного банку (52621а);

Височайше затверджена 22 січня 1874 р. думка Державної Ради про збільшення утримання правителю канцелярії Миколаївського військового губернатора (53068);

Іменний указ від 25 лютого 1874 р. про запровадження стипендії при Миколаївському реальному училищі (53190);

Іменний указ від того ж 25 лютого 1874 р. про запровадження стипендії при Миколаївській Маріїнській жіночій гімназії (53194);

Височайше затверджена 15 квітня 1874 р. постановою Адміралтейств-Ради про збільшення розміру допомоги на обмундирування юнкерів морських юнкерських класів у Миколаєві і про поширенні цього заходу на інших юнкерів (53372);

Височайше затверджене 11 червня 1874 р. положення Адміралтейств-Ради про порядок утримання чинів військово-морського суду Миколаївського порту під час їх відряджень по справах служби (53632);

Сенатський указ від 13 червня 1874 р. про запровадження в Миколаєві грошового штрафу з домовласників і завідуючих будинками, а також з утримувачів готелів і подібних їм закладів за неповідомлення поліції про осіб, які прибули до

міста та виїжджають з нього (53638) (між іншим, такі ж укази впродовж більш ніж десятиріччя були видані стосовно великої кількості міст Російської імперії);

Височайше затверджена 3 липня 1874 р. думка Державної Ради про реорганізацію Миколаївської та Севастопольської митниць II-го класу в митниці I-го класу (53696);

Сенатський указ від 11 липня 1874 р. про закладну ціну білетів Миколаївського товариства взаємного кредиту (53720);

Іменний указ від 30 жовтня 1874 р. про запровадження стипендій в Миколаївських гімназії та реальних училищах (54000);

Сенатський указ від 12 грудня 1874 р. про реорганізацію Миколаївської та Севастопольської митниць II-го класу в митниці I-го класу (54153);

Іменний указ від 3 лютого 1875 р. про спеціальні школи для нижніх чинів морського відомства в Миколаєві та Кронштадті (54345);

Височайше затверджена 1 червня 1875 р. думка Державної Ради про новий штат Миколаївського морського шпиталю (54755);

Іменний указ від 14 липня 1875 р. про збільшення кількості учнів в хорі Миколаївського порту (54914);

Іменний указ від 26 вересня 1875 р. про посилення штату Миколаївської місцевої команди (55103);

Іменний указ від 7 листопада 1875 р. про штати для духовенства морських церков у Кронштадті, Миколаєві та Севастополі (55237);

Височайше затверджена 18 травня 1876 р. думка Державної Ради про розмір пенсій за викладацьку службу для осіб, що служили в морських юнкерських класах у Миколаєві (55958);

Сенатський указ від 23 липня 1876 р. про переведення Миколаєва з третього у другий клас місцевостей по сплаті за право торгівлі та промислів (56242);

Височайше затверджена 22 лютого 1877 р. думка Державної Ради про зарахування Миколаївських шкіл писемності до навчальних закладів четвертого розряду по несенню військової повинності (56994);

Височайше затверджена 26 квітня 1877 р. думка Державної Ради про запровадження управління Миколаївської в'язниці (57224);

Іменний указ від 28 квітня 1877 р. про таксу за транспортування нижніх чинів, нештатних та інших військових команд між містами Очаковом, Миколаєвом та Херсоном на пароплавах Російського товариства пароплавства, торгівлі і Одеської залізниці (57233);

Височайше затверджене 13 травня 1877 р. положення Комітету Міністрів про перейменування передмість Миколаєва: Богоявленська, Покровська, Воскресенська, Калинівки, Березнегуватого та Висунська на посади, з їх підпорядкуванням Херсонській губернській адміністрації (57340);

Іменний указ від 4 червня 1877 р. про надання командуючому військами Одеського військового

округу надзвичайних прав з деяких справ Миколаївського військово-морського суду (57425);

Височайше затверджена 6 червня 1877 р. думка Державної Ради про порядок продажу нерухомого майна в Миколаєві для поповнення казенних стягнень по адміністративним розпорядженням (57447);

Височайше затверджена 31 січня 1878 р. думка Державної Ради про збільшення суми, що відпускається на утримання вільнонайманої прислуги при Миколаївському морському шпиталі (58141);

Височайше затверджена 25 квітня 1878 р. думка Державної Ради про витрати на утримання при Миколаївському морському шпиталі сестер милосердя (58435);

Височайше затверджена 13 березня 1879 р. думка Державної Ради про зменшення складочного капіталу Миколаївського комерційного банку (59406);

Наказ генерал-адмірала від 8 грудня 1879 р. про здачу до портів деяких суден (60263), яким Санкт-Петербурзькому порту здавалось 4 судна, Кронштадтському – 2, а Миколаївському – 18 (корвети «Пам'ять Меркурія», «Левиця», монітори «Нікополь», «Систово», пароплави «Братець», «Аккерман», «Бовтун», «Брестовиць», «Абланова», «Богот», «Донька», «Матушка», «Метеор», шхуна «Салгір», тендери «Буг» і «Березань», баржі «Зимниця» і «Петрошани»);

Височайше затверджена 18 грудня 1879 р. думка Державної Ради про збір на покращення портових споруд і на влаштування мостових у Миколаєві, Таганрозі, Маріуполі, Бердянську та Севастополі (60296);

Наказ генерал-адмірала від 5 січня 1880 р. про здачу до Миколаївського порту пароплава Чорноморського флоту «Інкерман» (60347);

Височайше затверджене 18 лютого 1880 р. положення Адміралтейств-Ради про запровадження посад портових окулістів у Петербурзькому, Кронштадтському та Миколаївському портах (60539);

Височайше затверджене 22 травня 1880 р. положення про портову ремісницьку школу в Миколаєві (60979);

Височайше затверджена 1 вересня 1880 р. постанова Адміралтейств-Ради про запровадження трьох посад консультантів з хірургії при Санкт-Петербурзькому, Кронштадтському та Миколаївському морських шпиталях (61344);

Височайше повеління від 29 листопада 1880 р. про запровадження стипендій при Миколаївському Олександрівському реальному училищі (61604).

До анотованих 58 узаконень можна додати:

Височайше затверджене положення Комітету Міністрів від 5 березня 1871 р. про припинення дії пільг від рекрутства щодо нащадків нижніх чинів Чорноморського флоту, поселених біля Миколаєва в селі Костянтинівці (49317);

Височайше затверджену 24 травня 1871 р. думку Державної Ради про створення нових учительських семінарій у Санкт-Петербурзькому, Московському, Казанському, Харківському та Одеському навчальних округах (49656), де йдеться, зокрема, про лік-

відацію педагогічних курсів при Миколаївському училищі;

Височайше затверджені 29 січня 1873 р. правила про інвалідні хутори, влаштовані біля Миколаєва та Севастополя (51832);

Височайше затверджене положення Комітету Міністрів від 19 листопада 1878 р. про посилення складу поліції в деяких губернських та повітових містах (59025). Документ стосується загалом 9 міст імперії, причому з них лише Миколаїв та Ростов-на-Дону не мали статусу губернських;

Правила від 29 грудня 1878 р. для утримувачів в Москві, Варшаві та деяких інших містах квартир, в яких здаються кімнати з меблями (59174). Окремим блоком тут виписані відповідні правила щодо Миколаєва, тоді як інший блок стосується Одеси, Керчі та Севастополя, а ще один – Києва, Харкова, Казані, Нижнього Новгорода, Самари, Саратова, Ростова-на-Дону, Кишинєва, Сімферополя та Ялти;

Височайше затверджений 22 травня 1880 р. статут Дніпровського товариства морського та річкового транспортування і взаємного страхування кладей, в видачу позик (60978), яке мало одним із головних завдань перевозити вантажі своїх членів по Дніпру, Бугу та Дністру і від гирл цих річок до Одеси та Миколаєва і назад;

Сенатський указ від 16 червня 1880 р. про права іноземних консулів і генеральних консулів щодо майнових справ їхніх малолітніх співвітчизників у Російській імперії (61094), приводом для якого стала справа щодо нерухомості в Миколаєві.

До наведеного вище списку не включені, але стосуються Миколаєва, узаконення щодо Чорноморського екіпажу (49383, 49565, 49893, 52087, 55400, 57722), чинів Чорноморського флоту (50320, 58754 та ін.), навчального мінного загону Чорноморського флоту (61748).

Вельми показово, що за кількістю узаконень, які стосуються безпосередньо нього, Миколаїв у кілька разів перевищив своє губернське місто, тобто Херсон, стосовно якого нами виявлений лише 21 документ. Ні в яке порівняння не йде увага законодавців до Миколаєва та до більшості інших міських поселень Херсонської губернії. Адже про Єлисаветград знаходимо лише 14 узаконень, про Очаків, Ананьїв – по 3, Ольвіополь, Вознесенськ, Новомиргород – по 2, Олександрію, Берислав, Каховку – по 1. Втім, Миколаїв не був першим в губернії за кількістю законодавчих документів щодо нього, дуже суттєво поступаючись Одесі. Стосовно безпосередньо Одеси нами виявлено аж 186 узаконень. І це не враховуючи 18 законодавчих документів, в яких йшлося про Одеський військовий округ, 4 – про Одеський навчальний округ, 2 – про округ Одеської судової палати. Додамо сюди Іменний указ від 17 січня 1874 р. про ліквідацію посади Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора (53049) та Іменний указ від 29 березня того ж року про передачу прав та обов'язків Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора на Міністра внутрішніх справ (53327).

Якщо казати про попередній період в історії міст Херсонської губернії, то за менш ніж десятиріччя, що відділяло селянську реформу, номінально розпочату низкою законодавчих актів від 19 лютого 1861 р., і реформу міську, розпочату 16 червня 1870 р., нами налічено 41 законодавчий документ щодо Миколаєва (37080, 37143, 37245, 37530, 38146, 38274, 38351, 38401, 38461, 38523, 38566, 38960, 39447, 39775, 39790, 40040, 40209, 40264, 40683, 40731, 40978, 41403, 41889, 42100, 42128, 42225, 42330, 42726, 43139, 43370, 44760, 45745, 46483, 46587, 47048, 47117, 47418, 47620, 48183, 48191, 48474), 63 – Одеси, 15 – Херсона, 10 – Очакова, 9 – Єлисаветграда, 3 – посаду Нова Прага, по 2 – Новогеоргіївська та Маяків, по 1 – Ольвіополя, Бобринця, Новомиргорода.

Для адекватного сприйняття наведених вище підрахунків за 1870-1881 рр. варто звернути увагу на ряд моментів.

У підрахунках не враховано безпосередньо Міське положення від 16 червня 1870 р. (48498) та узаконення, що вносили зміни та доповнення до цього документу, які були спрямовані безпосередньо на реалізацію або тлумачення його положень (48597, 48857, 49313, 49512, 50146, 50772, 50858, 51451, 51469, 51650, 51806, 52811, 52812, 53286, 53374, 53944, 53965, 54376, 56900, 57694, 58186, 58335, 58392, 58748, 58943, 59244, 59373, 61538).

Не враховано інші узаконення, які стосуються в цілому міст Російської імперії (48722, 48964, 49362, 49391, 50072, 50334, 50480, 50909, 50962, 52254, 52691, 53010, 54301, 54436, 54575, 55201, 55414, 55465, 55612, 55620, 55723, 56097, 56694, 56762, 56837, 57178, 57281, 57505, 57688, 58358, 58650, 58909, 58948, 59040, 59324, 59357, 59676, 59921, 59947, 60045, 60266, 60277, 61288, 61581, 61645, 61822), в цілому портів імперії (50328, 51802, 53403, 55530), портів Чорного та Азовського морів (55570а, 56521, 57812, 57834, 58117, 58687, 58762, 59585), фортець імперії (55703, 56191, 57190), міст губерній єврейської осілості (53524), градоначальств імперії (59139).

Не враховано узаконення щодо залізниць Південної України; щодо Товариства пароплавства на Дону, Азовському та Чорному морях з їх притоками (59759), чіє правління розташовувалося у Санкт-Петербурзі; щодо Російського товариства пароплавства, торгівлі і Одеської залізниці (54019, 55752, 57233, 57849, 58232, 58611). Не враховано узаконення щодо Товариства Новоросійського пароплавства, влаштованого з метою перевезення пасажирів і вантажів Чорним і Азовським морями і річками, що до них впадають, а також для перевезення пасажирів і вантажів за кордон (50784).

При підрахунках не враховано щорічні сенатські укази про визначення розміру податку з нерухомості в містах, посадах та містечках губерній імперії.

Не враховано, за кількома виключеннями, ті закони, де адміністративні одиниці Херсонської губернії називаються в переліку 6 та більше відповідних одиниць Російської імперії.

Про цілий ряд міст регіону не знаходимо жодного узаконення. Натомість ці населені пункти зустрічаються лише в законодавчих актах з більш або менш розлогими переліками міст.

Слід згадати і узаконення, що стосуються інших регіонів, але в яких фігурують городяни Південної України. Між іншим, це статuti різноманітних товариств, серед засновників яких були південноукраїнські купці. Як приклад, згадаймо Височайше затверджений 14 травня 1871 р. статут Товариства Пархомівського бурякоцукрового та рафінадного заводу (Богодухівський повіт Харківської губернії), де одеський купець 1-ї гільдії Натан Фон-Каллір виступає засновником разом із Харківським торговельним будинком Р. Рубінштейна з синами, київським купцем 1-ї гільдії Т. Михаловським, варшавським купцем 1-ї гільдії В. Рау і французькопідданим І. Клейцем (49598). Між іншим, склад засновників цього товариства є вельми показовим у плані «інтернаціоналізації» промисловості, адже, крім російсько- та французькопідданих, включає також підданих Австрії і Німеччини. Кількома роками пізніше той самий австрійськопідданий одеський купець 1-ї гільдії Натан Фон-Каллір разом із все тим же В. Рау та іншими особами виступив засновником товариства Мизоцького бурякоцукрового та рафінадного заводу (Дубнівський повіт Волинської губернії) (54786). Іншим прикладом є Височайше затверджений 26 січня 1873 р. статут Товариства Грушківського бурякоцукрового заводу, що розташовувався в селищі Грушка Балтського повіту Подільської губернії (51818). Серед засновників товариства – одеський купець 1-ї гільдії Іван Буйс.

Звернемо також увагу, що законодавчі документи стосовно міст Південної України згадуються в ряді узаконень, які стосуються інших регіонів Російської імперії. Як приклад наведемо Височайше затверджену 28 жовтня 1874 р. думку Державної Ради про порядок запровадження Міського положення від 16 червня 1870 р. в містах Закавказького краю (53996). Тут зазначається, що при визначенні складу присутствій деяких міст, що знаходяться в місцевостях з особливим статусом, наміснику слід керуватись Височайше затвердженою 27 жовтня 1871 р. думкою Державної Ради про склад спеціальних присутствій з міських справ у Кронштадті, Керчі, Миколаєві і Таганрозі (50070).

Таким чином, опрацювання матеріалів Повного Зібрання законів Російської імперії за 1870-1881 рр. методом суцільної евристики дозволяє стверджувати, що в зазначений період, як і в попереднє до нього десятиліття, мала місце досить прискіплива увага законодавців до Миколаєва, який за кількістю узаконень, виданих щодо нього, серед міст Херсонської губернії і в цілому Південної України поступався лише Одесі. І це досить точно віддзеркалювало реальне місце Миколаєва в економічній, адміністративній, військовій, соціальній, культурній «ієрархії» населених пунктів регіону. Насамкінець зауважимо, що подальша перспектива досліджень у заявленому нашою розвідкою напрямку полягає як у зверненні до законодавчих документів, що стосуються більш пізніх періодів в історії Миколаєва, так і у використанні виявлених джерел при підготовці синтетичного комплексного дослідження з історії урбанізаційних процесів на півдні України середини XIX – початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – Т. XLV – LV. – СПб., 1874-1884.
2. Лиман І. І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861) / І. І. Лиман. – Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2004. – 400 с ; Одеса у Повному зібранні законів Російської імперії : [довідник-покажчик] / [укл.: К. А.Тиганій, О. Г. Кулик, П. П. Музиченко ; за ред. проф. П. П. Музиченка]. – Одеса : Юридична література, 2006. – 288 с.

Додаток

Перелік томів Повного зібрання законів Російської імперії, у яких номери документів зазначені в тексті статті

- ПСЗРИ. – СПб., 1874. – Собр. II. – Т. XLVI. – Отд. I. – От № 49098-49762 – 935 с.
 ПСЗРИ. – СПб., 1874. – Собр. II. – Т. XLVI. – Отд. II. – От № 49763-50382 – 876 с. разд. паг.
 ПСЗРИ. – СПб., 1874. – Собр. II. – Т. XLVI. – Отд. III. Приложения. – 857 с. разд. паг., 64 л. ил., нот.
 ПСЗРИ. – СПб., 1875. – Собр. II. – Т. XLVII. – Отд. I. – От № 50383-51051 – 1047 с.
 ПСЗРИ. – СПб., 1875. – Собр. II. – Т. XLVII. – Отд. II. – От № 51052-51723 – 1329 с. разд. паг.
 ПСЗРИ. – СПб., 1875. – Собр. II. – Т. XLVII. – Отд. III. Приложения. – 764 с. разд. паг., 26 л. ил.
 ПСЗРИ. – СПб., 1876. – Собр. II. – Т. XLVIII. – Отд. I. – От № 51724-52436 – 911 с.
 ПСЗРИ. – СПб., 1876. – Собр. II. – Т. XLVIII. – Отд. II. – От № 52437-52981 – 695 с. разд. паг.
 ПСЗРИ. – СПб., 1876. – Собр. II. – Т. XLVIII. – Отд. III. Приложения. – 933 с. разд. паг., 31 л. ил.
 ПСЗРИ. – СПб., 1876. – Собр. II. – Т. XLIX. – Отд. I. – От № 52982-53684 – 948 с.
 ПСЗРИ. – СПб., 1876. – Собр. II. – Т. XLIX. – Отд. II. – От № 53685-54240 – 611 с. разд. паг.
 ПСЗРИ. – СПб., 1876. – Собр. II. – Т. XLIX. – Отд. III. Приложения. – 957 с. разд. паг., 119 л. ил., нот.
 ПСЗРИ. – СПб., 1877. – Собр. II. – Т. L. – Отд. I. – От № 54241-54878 – 720 с.
 ПСЗРИ. – СПб., 1877. – Собр. II. – Т. L. – Отд. II. – От № 54879-55435 – 529 с. разд. паг.
 17. ПСЗРИ. – СПб., 1877. – Собр. II. – Т. L. – Отд. III. Приложения. – 702 с. разд. паг., 16 л. ил.
 ПСЗРИ. – СПб., 1878. – Собр. II. – Т. LI. – Отд. I. – От № 55436-56149 – 714 с.
 ПСЗРИ. – СПб., 1878. – Собр. II. – Т. LI. – Отд. II. – От № 56150-56793 – 601 с. разд. паг.
 ПСЗРИ. – СПб., 1878. – Собр. II. – Т. LI. – Отд. III. Приложения. – 818 с. разд. паг., 36 л. ил.
 ПСЗРИ. – СПб., 1879. – Собр. II. – Т. LII. – Отд. I. – От № 56794-57528 – 823 с.
 ПСЗРИ. – СПб., 1879. – Собр. II. – Т. LII. – Отд. II. – От № 57529-58047 – 343 с. разд. паг.

ПСЗРИ. – СПб., 1879. – Собр. II. – Т. LII. – Отд. III. Приложения. – 777 с. разд. паг., 27 л. ил.
ПСЗРИ. – СПб., 1880. – Собр. II. – Т. LIII. – Отд. I. – От № 58048-58673 – 464 с.
ПСЗРИ. – СПб., 1880. – Собр. II. – Т. LIII. – Отд. II. – От № 58674-59182 – 366 с. разд. паг.
ПСЗРИ. – СПб., 1880. – Собр. II. – Т. LIII. – Отд. III. Приложения. – 798 с. разд. паг., 84 л. ил.
ПСЗРИ. – СПб., 1881. – Собр. II. – Т. LIV. – Отд. I. – От № 59183-59838 – 562 с.
ПСЗРИ. – СПб., 1881. – Собр. II. – Т. LIV. – Отд. II. – От № 59839-60540 – 491 с. разд. паг.
ПСЗРИ. – СПб., 1881. – Собр. II. – Т. LIV. – Отд. III. Приложения. – 644 с. разд. паг., 46 л. ил.
ПСЗРИ. – СПб., 1884. – Собр. II. – Т. LV. – Отд. I. – От № 60541-61928 – 1007 с. разд. паг.
ПСЗРИ. – СПб., 1881. – Собр. II. – Т. LIV. – Отд. II. Приложения. – 817 с. разд. паг., 23 л. ил.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., проф.;
Тригуб О. П., к.і.н., доц.

© Константінова В. М., 2010

Стаття надійшла до редколегії 12.06.2010 р.